

Strukturudviklingen i økologisk jordbrug - "is small beautiful?"

af Vibeke Langer og Pia Frederiksen

Danske forskere undersøgte for et par år siden, hvordan forbrugere af økologiske produkter opfatter ikke blot de økologiske produkter, men også den økologiske produktionsmåde og de økologiske landmænd. De bad over 100 forbrugere af økologiske produkter om at tegne to tegninger: én af en økologisk bedrift og en anden af et konventionelt landbrug. Kun en enkelt tegnede to ens tegninger. Langt de fleste tegnede økologiske bedrifter med stor alsidighed, dvs. flere slags dyr og forskellige afgrøder i et varieret landskab, mens den konventionelle modpart blev fremstillet som højt specialiseret og hyppigt som en stor, industripræget virksomhed med en høj grad af mekanisering, beliggende i et fattigt landskab.

Også i udlandet ser det ud til, at forventningerne til det økologiske jordbrug ikke blot ligger på markdrift, dyrevelfærd og natur- og miljøhensyn, men hos mange også indeholder en forventning om, at økologiske bedrifter er mindre, vokser langsommere og er mere alsidige end konventionelle, altså en forventning om at strukturudviklingen forløber anderledes indenfor det økologiske jordbrug. En ekstra krølle på diskussionen kommer særlig i lande som USA, hvor skellet mellem landmandsejede og -drevne bedrifter og landbrug drevet af kommercielle firmaer ("corporate farming") er stort, nemlig en forventning om, at økologiske bedrifter forventes at være "familiebrug".

Strukturudvikling i økologisk og konventionelt jordbrug

Med det økologiske jordbrugs ældste historie in mente er det ikke overraskende, at danske forbrugere uden stort kendskab til landbrugsproduktion har et billede af små, blandede brug med en divers og ekstensiv produktion og direkte afsætning, f.eks. stald-dørssalg. Denne type økologiske bedrifter eksisterer stadig, men siden de store omlægninger sidst i 90'erne er der de seneste år foregået en strukturudvikling indenfor de økologiske bedrifter, der har samme omfang og retning som den udvikling, der foregår indenfor det konventionelle jordbrug. Nemlig at andelen af specialiserede bedrifter er øget, og at fuldtidsbedrifterne bliver større. Gennemsnitsstørrelsen på økologiske bedrifter er således steget fra 48 ha i 2000 til 58 ha i 2007. En undersøgelse af udviklingen på 234 økologiske bedrifter fra 1997 til 2004 viste, at det ikke overraskende var de store bedrifter (>50 ha) der voksede hyppigst og mest. I 2007 drives 63% af det økologiske areal af de 19% af de økologiske bedrifter, der er over 100 ha, mens de 18% store konventionelle bedrifter tilsvarende driver 61% af arealet. Samtidig udgør eksempelvis de specialiserede mælkeproducenter 19% af de økologiske bedrifter, men kun 12% af de konventionelle. Denne udvikling mod større bedrifter er drevet af en række rammebetingelser, som man er underlagt uanset om man er økolog eller konventionel, f.eks.

Billede 1 og 2. Vil større og mere intensive bedrifter, medføre en øget belastning af f.eks. agerlandets natur pga. større markstørrelser og lav tæthed af småbiotoper, og til forringelser af dyrevelfærd, f.eks. i problemer med at få malkekvæg på græs i store besætninger.

kravet om reducerede omkostninger pr. produceret enhed og ønsket om at kunne ansætte medhjælp og dermed få overskud til driftsledelse samt en rimelig arbejdstid.

Tendensen ses ikke kun i Danmark, men også i mange af de andre EU lande, hvor gennemsnitsstørrelsen på økologiske bedrifter ikke blot er lige så stor, men langt større end for konventionelle brug. Her skal man være opmærksom på den store forskel fra danske økologiske bedrifter, at hovedparten af de økologiske arealer i mange lande, f.eks. i Storbritannien, er vedvarende græsarealer på meget store økologiske bedrifter med en ekstensiv husdyrproduktion.

Er større og mere specialiserede bedrifter i modstrid med de økologiske principper?

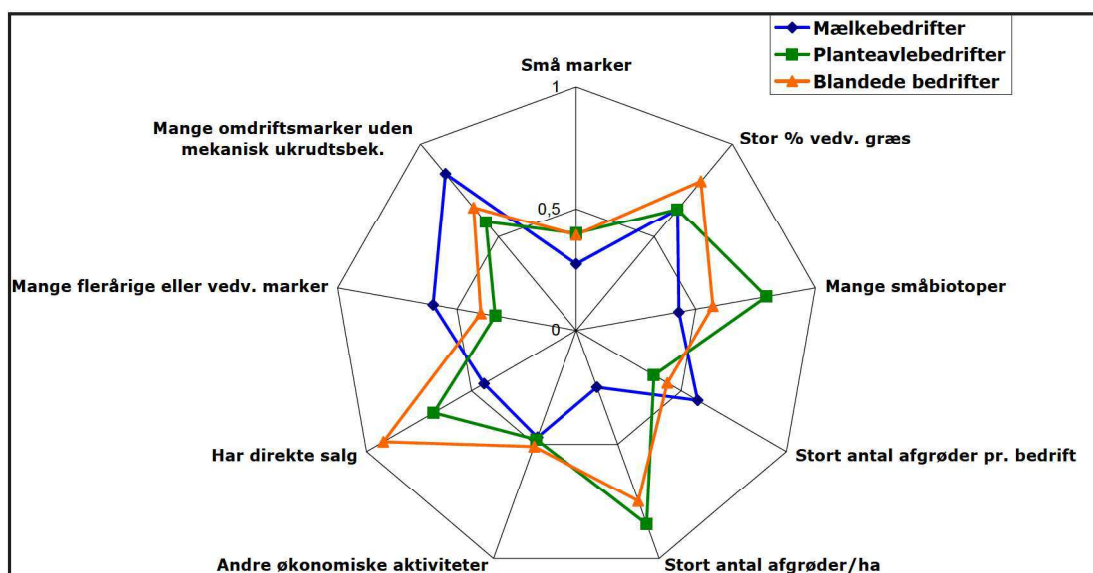
Hvordan kan man indenfor det økologiske jordbrug diskutere, om denne udvikling i mod større og mere specialiserede bedrifter er en trussel mod de økologiske principper? Sporene skæmmer i den forstand, at den udvikling der har fundet sted indenfor det konventionelle jordbrug i form af større og mere intensive bedrifter, anses for at være tæt koblet til ikke blot en øget belastning af f.eks. agerlandets natur gennem større markstørrelser og lav tæthed af småbiotoper, men også til forringelser af dyrevelfærd, f.eks. i problemer med at få malkekvæg på græs i store besætninger.

Hvis man stiller spørgsmålet -"Is small beautiful?"- er det vanskeligt at give et entydigt svar. Mange små økologiske bedrifter er deltid- eller hobbybedrifter og har eksempelvis færre afgrøder på bedriften, dvs. mindre alsidighed, fordi de kører med et forenklet sædskifte af hensyn til arbejdsindsatsen. Til gengæld har de mindre bedrifter konsekvent mindre marker og flere hegn og småbiotoper pr. ha. Det giver øgede muligheder for agerlandets planter og dyr.

Og stiller man spørgsmålet, om det økologiske jordbrugs bæredygtighed er påvirket af, at andelen af specialiserede bedrifter (dvs. hvor én produktionsgren udgør langt hovedparten af indtjeningen) er høj, er man nødt til at diskutere nærmere, hvad man forstår ved alsidighed. I mange europæiske lande hvor de økologiske bedrifter adskiller sig fra konventionelle netop ved at være alsidige, opererer man med begrebet "mixed farming", hvortil der er knyttet en række positive forventninger.

Hænger alsidighed sammen med andre positive træk ved bedriften?

Går vi tilbage til forbrugernes tegninger ser det ud til at diversitet (eller alsidighed) anses for et vigtigt og positivt træk ved økologiske bedrifter, særlig fordi det forbindes med øgede natur- og miljøgevinster. Alsidighed opfattes tilsyneladende på mange

Figur 1. Udvalg af de forskellige diversitetsaspekter illustreret, sammen med nogle resultater for bedrifternes "naturvenlighed". Jo tættere på omkredsen, linjen i figuren er, jo mere divers eller naturvenlig er bedriftstypen på det pågældende punkt.

niveauer: på markniveau kan diversitet være blandingskulturer eller mere ukrudt. På bedriftsniveau kan en alsidig produktion betyde flere slags husdyr eller at der sættes på både husdyr og planteavl, men også ikke-produktionsmæssige aktiviteter, f.eks. gårdbutik, forarbejdning af produkter eller besøgslandbrug, opfattes som noget der giver alsidighed. Og forventningen vil sandsynligvis ofte være, at bedrifter, der f.eks. er alsidige i deres aktiviteter, også har høj diversitet i både produktionen (f.eks. alsidigt dyrehold og mange afgrøder) og på markniveau.

Er det så sådan? Har eksempelvis store og specialiserede økologiske mælkeproducenter lav afgrødediversitet, ingen andre aktiviteter end produktion, og afspejler størrelsen og specialiseringsgraden sig i træk ved arealanvendelsen, der er negative for natur og miljø? Vi så på forskellige træk ved tre typer økologiske bedrifter: rene planteavlsbedrifter, blandede bedrifter med husdyr (gns. 1 DE/ha) og mælkeproducenter (gns. 1,3 DE/ha) og deres diversitet i afgrøder og græsarealer, mængden af småbiotoper og niveauet for ukrudtsbekæmpelse, samt antallet af andre aktiviteter på de tre typer. I figur 1 er et udvalg af de forskellige diversitetsaspekter illustreret, sammen med nogle resultater for bedrifternes "naturvenlighed".

Jo tættere på omkredsen, linjen i figuren er, jo mere divers eller naturvenlig er bedriftstypen på det pågældende punkt. Som det ses i figur 1, udmærker de blandede bedrifter sig ved at have meget vedvarende græs og mange afgrøder pr. ha, dvs. en varieret afgrødemosaik til gavn for mange dyr. Til gengæld har de store, specialiserede mælkebedrifter langt flere arealer med flerårige græsafrøder og enårige arealer, der ikke forstyrres med mekanisk ukrudtsbekæmpelse, begge dele noget der fremmer regnorme og andre jordlevende organismer. Vi ved også fra andre undersøgelser, at kløvergræsmarker er en vigtig ressource for sommerfugle og snyltehvepse, der angriber bladlus. Den større markstørrelse på de store mælkebedrifter betyder samtidig færre hegn og småbiotoper pr. ha, og fra andre undersøgelser ved vi, at der bliver både ryddet og plantet hegn hyppigere på de store bedrifter end på de små, formentlig som resultat af tilpasninger på arealerne til en produktion i stadig udvikling. Endelig ser det ud til, at de tre bedriftstyper har andre

økonomiske aktiviteter på gården end produktion i nogenlunde ens omfang, men at de blandede bedrifter engagerer sig mest i direkte salg gennem gårdbutikker o.lign.

Samarbejde kan give lokal alsidighed

Resultaterne viser altså, at de forskellige bedriftstyper bidrager med forskellige ting til naturen i agerlandet: mælkebedrifterne bidrager med uforstyrrede græsmarker og enårige foderafgrøder, der formentlig huser en større ukrudtsdiversitet end enårige afgrøder på planteavlsbrug. De mindre planteavlere og de blandede bedrifter bidrager med mindre marker og derfor flere hegn og småbiotoper, og en mere varieret afgrødemosaik. Der er derfor god grund til at anskue den ellers så udsældte specialisering også på lokalt niveau. I lokalområder, hvor alle bedriftstyper er repræsenteret, kan samarbejde f.eks. om foderproduktion og gødning, som 60-80% af de økologiske landmænd i områder med mange mælkeproducenter er involveret i, ses som en særlig form for alsidighed, der blot ligger på en anden skala.

Derudover udfoldes der indenfor det økologiske jordbrug stor kreativitet for at afbøde de negative effekter af specialiseringen på enkeltproduktioner. "Satellitdyrkning" hvor en specialiseret produktion af få afgrøder, f.eks. grønsager, indgår i sædskiftet på flere bedrifter i lokalområdet, incl. mælkebedrifter, er et eksempel på en innovativ måde at sikre lokal alsidighed uden at miste specialiseringsfordelene på den enkelte bedrift. Sådanne muligheder skal indgå i diskussionerne af strukturudvikling og specialisering indenfor det økologiske jordbrug.

Vibeke Langer er Lektor VL, ved Institut for Jordbrug og Økologi, Det Biovidenskabelige Fakultet, Københavns Universitet. Det Biovidenskabelige Fakultet er et af Europas førende universitets- miljøer inden for fødevarer, veterinærmedicin og naturressourcer.

Pia Frederiksen er Seniorforsker PF, Afdeling for Systemanalyse, Danmarks Miljøundersøgelser, Aarhus Universitet. DMU er en del af Aarhus Universitet. DMU udfører faglig rådgivning, overvågning af natur og miljø samt anvendt og strategisk forskning.